

БЕЙІМБЕТ
МАЙЛИН

Л 2005
5839к

БЕЙІМБЕТ

КӨП ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

МАЙЛИН

3

Өлеңдер

Алматы
ҚАЗЫҒҮРТ
2004

ББК 84 Қаз 7-5

М 14

*Қазақстан Республикасы
Ақпарат министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылды*

Редакция алқасы:

А.Сәрсенбейұлы, Ә. Асқаров, С. Е. **Байменше**,
Т. Бейісқұлов, Т. Кәкішев, Т. М. **Көпбаев**, З. Қабдолов,
Р. **Нұрғали**

Құрастырушылар: ?

Серікқали Байменше,
филология ғылымдарының доктори.

Тоқтар Бейісқұлов,
*филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Әлеуметтік
академиясының құрметті мүшесі, Қазақстан тарихи-ағарту
«Әділет» қоғамының мүшесі.*

Майлин Б.

М 14 Көп томдық шығармалар жинағы, — Алматы: «Қазығұрт».
— 2004. Үшінші том: Өлендер. — 488 бет.
ISBN 9965-22-013-1 (том 3)

Бұл томға Б. Майлиннің өлендері кіргізіліп отыр. Олардың ұзын сабыт екі жүзден асады. Солардың қырық беске жуығы бұрынғы жинақтарына кірмей, белгісіз болып келген еді. Қаламгердің біраз өлендері 1920 — 1930 жылдардағы кеңестік содыр сынның нәтижесінде жоққа шығарылған болатын. Ал кейбір өлендері жарияланғанда өрескел бұзу, жөнсіз түзеу жасалғаны байқалады. Олар акынның өз жазуы бойынша қайтадан қалпына келтірілді. Оқырман бұл кітаптан бұрынғы жинақтарына кіргендерімен бірге, енбей, ғылыми айналымға түспей, беймәлім саналып келген өлендерімен де танысып, рухани азық ала алады.

Кітап көпшілік оқырманға арналған.

ББК 84 Қаз 7-5

М 4702250202
482(05)-04

ISBN 9965-22-013-1 (том 3)
ISBN 9965-22-011-5

© «Қазығұрт» баспасы, 2004

АҚЫНДЫҚ АЙДЫНЫ

...Жаңа ғасырмен жарысып «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы қазақ поэзиясының екімыңжылдық тарихын қамтитын «Екімыңжылдық дала жыры» атты 752 беттік бірегей антологияны 2000 жылы жарыққа шығарған еді. Онда Заратуштра, Анахарсистен бастап бүгінгі ақындарға дейінгі шығармашылардың өмірбаяндары және бір-екі өлеңі берілген. Абайдан кейінгі қазақ поэзиясы Шәкәрімнен басталады. Ахмет, Міржәкып, Мағжан, Сұлтанмахмұт, Сәкен, Ілияс, Бернияз, Сәбит... бәрі-бәрі бар. Бірақ, сенсеңіз де, сенбесеңіз де, осы кітапта Бейімбет Майлин жоқ...

Бұдан кейін ойға қалмай көріңіз: Бейімбет шығармашылығын ақын болып бастаған еді ғой, тұмса өлеңдері Ахмет Байтұрсыновтың тікелей ықпалымен «Қазақ» газетінде жарияланғаны қайда? 1925 жылы Смағұл Сәдуақасов «қазіргі тарихтың алдыңғы қатарлы ақындарының бірі» деп бағалаған Бейімбет Майлин емес пе? Бар жазығы — «коллективтің жырын айтқаны» ма? Қырық үш жастан асқанша алпыстан астам кітапта авторлық құқығын қалдырған Бейімбеттің соңында сарғайған еңбектерінің тең жартысынан астамы поэзиялық жинақтары емес пе? Оннан астам поэмалар жазғанын қайда қоямыз? Солардың ішінен «Екімыңжылдық дала жырына» кіргізуге лайық іліп аларлық бір-екі өлең табылмағаны ма? Бұл 1930 жылдан кейін өзі де өлең жазуды сиреткен Бейімбет ақындығын жоққа шығару болмас па екен? Оның үстіне Майлин поэзиясына арналған ғылыми-зерттеу еңбектерін қайда қоямыз?

Бұл фактіге орай кезінде құрастырушылардың бірі республикалық баспасөзде мәселе көтеріп еді (*Қараңыз. С Байменше. Жаңашыл көзқарас — жсанашыр көзқарас. (Егемен Қазақстан, 2002 жыл, 20 сәуір)*). Онда әдебиет тарихын жаңа көзқараспен зейіндеу идеясының астарында кез келген әдеби мұраға жаны аши қарау жатуға тиістігі ұсынылған болатын.

Бірегей энциклопедияға Бейімбет өлеңдерінің кірмей қалуы, бәлкім, кездейсоқтық болар. Астарында алабөтен айырмашылық жатпаса керек. Біз солай ойлаймыз. Мұның алдағы уақытта ескеруге болатын іс екендігінде дау жоқ. Соған қарамастан, Майлин поэзиясының тарихи-

қоғамдық маңызы әлі де болса жеткілікті зерделенбей жүр-ау деген ой қылаң беретіні жасырын емес. «Бейімбет Майлин — акын: әдебиеттегі алғашқы адымын өлеңнен бастады және қазақ поэзиясының дамуына өзіне лайық үлес қосты» дейді академик-жазушы Зейнолла Қабдолов. Бұл нақты ғылыми тұжырым бүгінгі таңда Б.Майлиннің акындық айдынын екі деңгейде — өлеңмен басталған алғашқы адым және ұлттық поэзияға өзіне лайық үлес қосу орайында қарастыру қажеттігін алға тартады.

Ұлттық әдеби-ғылыми зерттеулер акын поэзиясының ерекшеліктерін біршама мазмұндады, керкемдік сипаттарын жан-жақты ашуға тырысты. Бірақ, ХХ ғасырдың 20-30-жылдарында өмір сүрген кез келген жазушы шығармашылығы кенестік дәуірде қазан төңкерісіне дейін және одан кейін деп екі кезеңге бөлініп көрсетілуі біртұтас шығармашылықты толықтануға мүмкіндік бермегенін жасыра алмаймыз. Мұндай шарттылықтан Бейімбет Майлиннің шығармашылығы да шет тұра алмады. Және оның қаламгерлік қызметіне деген нақты көзқарас, акындық қолтаңбасын бағалау мен байыптау да осындай қоғамдық-саяси ұстаным аясында қалыптасты. Бұл үрдіс бәрінен бұрын оның өлеңдеріне көбірек қатысты болды. Соның салдарынан шығармашылық бастауларында тұрған бірсыпыра жырлары жадымызға жетпей, әдеби-ғылыми айналымға түспей, акын ғұмырының ақтандағы ретінде қалып қойды. Акындық айдынды кең тұрғыда көру үшін һәм акындық табиғатын толықтану орайында, сөз жоқ, бұл өлеңдерді айналып өтуге болмайды. Біздің тарапымыздан жасалып отырған бұл жолғы қадам — қазақ қаламгерінің қолынан шыққан, көркемдік сапасы тұрғысынан әрқилы болып келетін осы жырларды (бұрыннан белгілісі жүз шақты еді, бұл томға екі жүз шығармасы топтастырылып отыр) сол күйінше жұртшылық дидарияна ұсыну. Заманмен бірге, уақыт өте келе біртіндеп жетілетін көркемдік сипаттарды, қаламгерлік шеберлікті бүгінгі дәуірдің көзі қарақты, көңілі орнықты, арғы-бергіні байыптай алатын зерделі оқырманы өзі-ақ ұғынып алатын болса керек.

Тасқа басылып шыққан еңбек жазушының шығармашылық зертханасының негізгі материалы болып саналады. Соған орай жазушы зертханасын баспа жүзін көрген кітаптары бойынша ғана зерделеуді ұсынатын пікірлер жоқ емес. Бейімбет Майлиннің акындық мұрасын бұлайша, жарық көрген кітаптарын ғана алға тартып айғақтау тым тарлық етеді деп ойлаймыз. Өйткені кезінде көп жазып көрінсе де, кейін көптеген сөз мұрасы көмескі қалып қойған бір арысымыз нақ осы Бейімбет. Әсіресе, қоғамдық-саяси ұстанымы әрқилы болып келетін ХХ ғасыр басындағы мерзімдік басылымдарда жарық көрген жырлары жұмбақ қалып келді. Бұлардың ішінара атауы ғана ауызға алынғаны болмаса, тұтастай мәтінін кешегі тоқсаныншы жылдардың бас кезіне дейін ешбір зерттеуші қайта қатарға қосқан жоқ. Демек, Б.Майлиннің акындық бастауларын аңғару үшін бұл аса қажет дерек көздерін, осынау балаң қол-

таңбаны ескермей өту мүмкін емес. «Әдебиеттегі алғашқы адымын өлеңнен бастады» деген тезистің толық мәнінде ашылуы үшін де мұны тереңдету өте қажет.

Біріншіден, Бейімбет Майлин ақындығының ауыз әдебиетінің ықпалымен, ел ішіндегі, өз айналасындағы өлең сөзге әуес еркін ойлы азаматтардың игі әсерімен туып, тұла бойдағы құдай берген талант күшімен жетілгендігін айту. Ел іші кашанда ақын-жыршысыз болмаған ғой. Екі ауыз сөздің өзін өрнектеп жеткізетін талай адамдар өз ортасында «ақын» атанып жүрген. Бұлардың аузынан шыққан әр сөз былайғы жұртқа, соның ішінде өлеңге әуес жас ұланға айрықша әсер ететін болған. Әсіресе, «баларак кезінде өзі де көрген» Көмек ақын сол тұстағы молдадан тіл сындырып, хат тани бастаған Бейімбетке қатты әсер еткен сияқты. Көмек айтыскер, суырып салма, әзіл өлеңдер шығаруға шебер жан екен. Кейбір деректерге қарағанда, аталық жағынан Бейімбетке алыс та болмағанға ұқсайды. Бейімбет ең алғаш осы Көмектің өлеңдерін жинап, жаттайтын болған. Соңында қалған сөз мұрасының ішінде мұны айғақтайтын дәлелдер бар. Бейімбет былай дейді:

«Хат таныған соң, өлеңге әуестік қоздаған соң Көмектің осы сияқты ұсақ өлеңдерін жинап жаттайтын болдым. Көмектің жазып қалдырған өлеңдері өте көп еді. Шынында ол кезде жалғыз мен емес, хат танытын адамның бәрі-ақ бас қосқан жерде Көмек өлеңін айтуды әдет қылып еді. «Өлең деген нәрсе қадірлі болады екен-ау!» деген ұғыныс сол кезде-ақ пайда бола бастаған секілді еді.

Бұл менің 20-ға жетпеген кезім. Бұған қазір көп жылдар болды. Хат танығанмен одан әрі кететін дәрмен менде болған жоқ. Жұмыс соңында салпақтап жүре бердім. Жұмыстан қол босағанда, жұмысшылар бас қосып тыныққанда өлеңді ермек қылысады. Айт деп өтінген соң айтасың. Өлең айтуды әдет қылған соң, тындаушыларды жалықтырмау міндетіңе айналған сияктанады екен. Ендеше, жаңадан бір нәрсе табу керек...».

Сол «жаңадан бір нәрсе табу» жолындағы талпыныстан туған, жазушы жинақтарында жоқ, әртүрлі естеліктер арқылы қол жетіп отырған мына бір шумақ соның дәлелі:

Бозбала, тіршілікте өткіз сауық,
Алдында ажал деген бар-ды қауіп.
Сөнді деп шамшырағым екінерсің,
Бір күні өліп кетсең қаза тауып.
Мінеки, қатар-құрбы тындағайсың,
Йесіз бұл сөзімді қылмағайсың,
Ғұмырдың қызғылықты уақытында,
Хабарсыз өр нәрседен тұрмағайсын.

Ойлап карасак, бұл — 1910 жылдардың шамасы. Ел жерде жарияланбаған осындай жалғыз-жарым өлеңдер ауыздан ауызға көшіп, бала,

Бейімбеттің ақын атын шығарған. Талантты жасты талапсыз қалдырмаған, жаңа ізденістерге бастаған, тын өлеңдер жазуға итермелеген.

Екіншіден, Б.Майлин ақындығының калыптасу кезеңі жазба әдебиет үлгілерімен байланысты. Бұл ретте, әлбетте, алдымен «Айқап» журналын айтамыз. 1931 жылы жазған өмірбаяндық мақаласында жазушының: «Айқапка» бірсыпыра өлеңдер жазып жіберсем де, басылмайды деген жауап алдым, сосын «Айқапка» елен жазуды мүлде доғардым» дегені бар. Осы сөзі себеп болды ма, біраз уақыт ақынның журналда жарияланған жалғыз өлеңіне көңіл бөлінбей келді. Автордың өзі де мұны көзі тірісінде жарық көрген толық жинағына (1933 ж.) енгізбепті. Өлең алғаш рет 1960 жылы жарық көрген алты томдық шығармалар жинағының екінші томына ғана кірді. Ал соңғы кырық жылдан бері жазушы жинақтарына шын мәнінде қосылмай келеді. 1980 жылғы алты томдықта өлең мәтіні толық қамтылмаған. Шындығында, «Айқаптың» 1914 жылғы 22-нөмірінде жарық көрген «Көңіліме» атты өлеңі — жиырма жастағы Бейімбеттің баспа бетін көрген тұңғыш поэзиялық туындысы. Және осы журналда жарияланған жалғыз өлеңі (осы кітапта бар).

Жүрек сыры арқылы ел ішіндегі надандықты жоюға шақырып, балауса көңілін шаман келсе халқына қызмет ет деп үндеген жас ақын сарынынан Абай поэзиясымен танысқаны байқалмай қалмайды. Бұған оның «...Көмектің өленінен басқа да өлеңдер бар екенін білдім. Абай өлеңдері, Ахметтің «Қырық мысалы» қолға түсті. Осы жылдары «Айқап» журналы шығып тарады, «Айқапты» құмартып оқитын болдым. «Айқапта» басылған өлеңдерге еліктеп жазатын болдым» дегені дәлел бола алады. Бейімбет қана емес, «Айқап» журналына бұл жылдары өлеңдері басылып тұрған басқа да жас талап — каламгерлер жырларында Абай ықпалы, осы сарын жоқ емес. Қоғам өмірінің қайшылықтарын, ел тұрмысын жырлау, кері тартқан әдет-ғұрыпқа, оқу-білімнің жайкүйіне назар аудару сол тұстағы жас ақындардың бәріне тән. Жас Бейімбет те солардың сапында. Демек, Б.Майлин ақындығы ауыз әдебиетінің, ұлы Абай жырларының үлгі-өнегесімен калыптасты, Ахмет Байтұрсынов шығармашылығы ықпал етті деп айта аламыз.

Ақындық бастауын тануға демеу болатын үшінші дәйек — Уфадағы медресе «Ғалияда» оқыған жылдары қолжазба «Садақ» журналымен байланысты туындаған, өлі де жан-жақты жүйеленбей жүрген шығармашылық әрекеттері. Бұл ретте бұрын-соңды әдеби айналымға түспеген осы өлеңдердің «Садақ» журналының тағдырына байланысты іргелі зерттеу жүргізген профессор Тұрсынбек Кәкішұлының ізденістері нәтижесінде казак оқырмандарына қайтып оралғанын атап айтуға тиіспіз. Себебі, осы қолжазба журналға лайықтап жазған Бейімбет Майлин дүниелері де аз емес екен. Мысалы, «Садақтың» үшінші санында екі өлеңін жариялапты. Соның бірі — «Өлең туралы» деп аталған жыр-ында поэзияның халық үшін қандай пайдасы бар екендігіне ой жүгір-

теді, өленді өнерге балайды, оны ой түсіп тарыққан кездегі жолдас деп таниды, сол себепті осынау алтындай өленді жезге айналдырып алмауды анғартып өтеді. Ал «Күн шықты...» деген өлеңінде табиғат лирикасына бой ұрып, күн шыққан сәтті суреттеу арқылы жарық дүниенің адамзат тірлігіне тигізетін әсерін жырлайды. «Садақтың» бұдан кейінгі нөмірінде «Сүйгеніме айтамын» деген өлені жарық көрген.

Осы томда алғаш рет «Бейімбет пен Шолпан қыздың айтысы» деген өлең беріліп отыр. Бұл да Бейімбеттің алғашқы ақындық кезеңін бейнелейтін туынды. Бұрынғы жинақтарына енбей келген шығарма. Оқиға шамамен 1919 жылдары болған сияқты. Бейімбет жиырманның үстіне енді шығып, аулында мұғалім болып жүрген кезі екен. Айтыс мәтіні бүгінгі күнге Көмек ақынның ұлы Аққұлы арқылы жеткен. Кезінде ол осы айтысқа куәгер болыпты. Айтыс Троицк қаласына баратын жолда, қазіргі Ресейдің Қарталы станциясының маңындағы қазақ ауылдарының бірінде өтеді. Айтыс мазмұнына карағанда Бейімбет Шолпан қызды бұрын сырттай көрген, оның ақындығын естіп жүрген сияқты. Соған орай екі жас әдептен аспай, сыпайы түрде сөзбен шарпысады, езу тарттыратын әдемі калжындар косады. Сөз сайысы тақырыптан ауытқымай, біріннің сауалына екіншісінің дәп жауап беруі тұрғысында жалғасады. Айтыс мазмұнынан кімнің жеңіп, кімнің жеңілгені байқалмаса да, кезенді жерінде айтылған керекті сөз өзара әзіл орайында онды жалғасқан.

Б.Майлин ақындығының бастауын «Қазақ» газетіндегі жарияланымдары тиянақтай түседі. Бұрын көп айтылмаса да, енді нақты тарихи фактілер негізінде, Б.Майлиннің ақын ретінде көпшілікке танылуының негізі Ахмет Байтұрсыновпен танысуында жатқандығын ашық білдіруге тура келеді. 1914 жылғы 16 желтоқсанда «Ышпата» өлеңінің бірінші рет «Қазақ» газетінде жарық көруі нақ осы алғашқы жүздесуден кейін жүзеге асты.

Әй, Ышпата, не қылмадың қазағыма?!
Садың ғой момындарды азабына.
Байларға мынды айдаған күлкірлетіп,
Алдаумен іліктің тұзағына.

Кетіңді карап тұрып берекесін,
Әуейі ақылсызды өуре етесің.
Досқа дос шырай беріп жүрместей-ғып,
Азайттың ойын-күлкі мерекесін.

Пәленің ел ішіне отын жақтың,
Барымта, бір-бірінен мал ұстаттың. " * ү
Жау қылып туысқанды көрмейтұғын,
Күнбе-күн арамызды алыстаттың.

Ұзақ уақыт бойы жинақтарына еңбеген «Ыштат» өлеңі осылай басталады. Бас-аяғы он шумақжырда **20 жастағы талапкер ақын** қазақтұрмысындағы болыс сайлау сияқты науқанның шын бейнесін ашады. «Ыштат» деп аталған бұл кезең билікқұмар қазаққа аста-төк босқа шашылу-дан басқа ештеңе бермегенін баяндайды. Жыр соңын халықтың надандығы аркасында біраз заман дәурен сүрген «ыштатқа» тоқта, осымен жетер, **жана талап жастарды азғырма, мойнынды бекер бұра берме, мен сені бір тиынға да ала алмаймын, болыстығын өзіңе деп түйіндейді.**

Осы газетке шыққан «Шілде» (25.06.1915 ж.) өлеңінде жас қалам иесі шілде айындағы табиғат суретіне бой ұрады. Бес шумақ арқылы ШІЛДЕ туған сәттегі қазақ ауылының тұрмысы көз алдына келеді.

Газетте, сонымен бірге, кейіннен жазушының жинақтарына енгізуге мүмкіндік туған, мазмұны жамиятқа таныс болып есептелетін «Мұқтаж-дык» (15.01.1915 ж.), «Мұсылмандық белгісі» (23.01.1915 ж.), «Жазғы кеш» (20.05.1915 ж.), «Байлыққа» (04.06.1915 ж.), «Қазаққа» (14.09.1915 ж.), «Үлу» (09.03.1917 ж.) секілді өлеңдері жарық көрді. Бұларда жас ақын ғасыр басындағы қазақ тұрмысының жай-күйін жырлайды, калыптасқан қоғамдық құрылысқа көз жүгіртіп, оған өз шама-шарқынша танымдық баға беруге, сын көзімен қарауға ұмтылады. Ал әдеби айналымға кештеу түскен «Уа!» (14.06.1915 ж.) деген өлеңінде сезім дүниесі сөйлейді, ақынның көңіл күйі білінеді. Автор өзінің лирикалық кейіпкеріне:

Ойым да, сөзім-дағы сенсің, қалқам,
Сен жоқта күнім қараң, дүние талқан.
Айымсын аспандағы адастырмас,
Қолымды саған сермеп, саған артам.

Жалғанда сен бар болсаң, мен де бармын,
Күн көріп, жер басқаным сенің арқаң.
Халықтың шолпаны емес қарағаным,
Жоқ маған сенсіз, тіпті мәңгі атар таң.

Мен сендік, сен кімдіксің, біле алмаймын,
Бір сен деп қан жұғамыш, қайғы тартам.
Сен судың, мен балықтың мысалында,
Мылжындап мұнан артық көп нені айтам?!

Әлде мен шын көктегі айды алам деп,
Көзімді телміртемін, бадырайтам.
Не бітпек, құр үмітпен мақсұт болар,
Мұны еткен әлде тағдыр, әлде шайтаң.

Естен де, жүрістен де тегіс айрылдым,
Жүзде алған болмасам да жүйрік тайпаң.
Әйтеуір толып біткен кеудем қиял,
Уа, қашан түзу тұрмыс күйге қайтам? —

деп үн қатады.

«Қазак» газетінде жарияланған «Алашордаға» (30.07.1918 ж.) өлеңі арқылы мүлде баска Майлинді көреміз. Кеңес заманында «тап жыршысы» атанған Бейімбеттің шын болмысы қайда жатқанына көз жүгірте аламыз. Қазан төңкерісіне бір жыл толар кезде жазылған осы өлеңінде ақын ешқандай қаймықпастан алаш қозғалысын қуаттап, осы орданы «қазаққа жарық сәуле ендіреді» деп шаттанды.

Ал «Қазак» газеті сияқты кеңестік ұстанымға сәйкес келе қоймаған «Алаш» газетінің (1916 — 1917 ж.ж.) сарғайған парақтары да Б. Майлиннің сол шақтағы саяси көзқарасын керсете алады. Мәселен, ол «Ел қадірін ер білер...» деп басталатын 1917 жылғы өлеңінде ел қадірін білетін ерлер хакында ой толғайды. Сол ерлер қызғыштай қорыған ел ішінің сәні кете бастағанына күйзеледі. «Қара күн» өлеңі де осы сарындас. Мұнда елім деп езілген ет-жүректің мұң-шері басым. Ақын «ұйқы қашып, жарық күнін түн болса, жан біткен уайым-қайғыдан арылмас, алтын айдар ақ арулар тұл болса, есіркеп қарайтын жан табылмас» дей келе, биді де, болысты да, патшаны да жокка шығармайды, кара күн туа қалса тірек болатын солар дегенді мензейді. Әрине, мұны кеңестік дәуір дәйектеген тапшыл Бейімбеттің тұлғасымен шендестіру мүмкін емес.

Бұған тағы да бірер дәлел. Ол — «Бірлік туы» газетіндегі «Не жаздым, құдай?» (30.03.1918 ж.) өлеңі. Мұнда ақын 1917 жылғы Қазан төңкерісінен зор үміт күткенін жасырмайды. Бірақ онын да елге теңдік әкелмегенін, қайта ел ішшде «пәле мен найзалыны» көбейткенін ашып айтады. Құдайға жалбарынып, ел-жұртына кеңдік, теңдік, тыныштық сұрайды.

Ал «Ұран» газетіндегі «Қырда» (12.09.1917 ж.) атты өлеңі патша тақтан құлағаннан кейінгі дала тынысын бейнелеуге арналған. Ақын патшалық заманын «кара күнге» теңейді. Ақпан төңкерісінен кейінп кезенді бостандық туды, басым азат, бұндай күнді бала жастан бері кермеген едім деп суреттейді. Кейіннен осы жырына байланысты ақынға 1917 жылғы қос төңкерістің мәнін дұрыс түсінбеді деп сын тағылған.

Бостандықты аңсау «Қазак мұңы» газетіндегі «Жазғытұрғы тілек» өлеңінен де байкалады. Автор бостандық іздеген өз көңіл күйін «қарайлап қар астында күтіп жаттық, какпалап жүдеп қалған малды бақтық» деп бейнелейді. Мұндағы «ызғарлы қар, қатты қыс» — ел тынысы, ал сол аяздың бетін қайтарған — бостандық нұры. Ақын осы нұрға табынады, бостандық нұрына деген тілектен қазақ мұңы танылатындығын білдіреді.

Міне, алғашқы қадамын өлеңнен бастаған Б.Майлиннің ХХ ғасырда жарияланған көптеген жырлары қоғамдық құрылыстың келбетіне, саяси бағыттың өзгешелігіне байланысты оқырман қолына өз қалпында тұтас жетпеді. Сол себепті бұл томға біз Бейімбет қаламынан туған, кезінде жарияланған және де сақталған ескі басылымдарда сарғайған осы тәрізді еңбектерін енгізіп отырмыз. Бұл басылымдар қатарына бүгін-

де екiнiң бiрi бiле бермейтiн, кезiнде ұлтымыздың арыстары ұйымдас-тырған «Жас азамат», «Өртен» газеттерiн жаткызуға болады. Сондай-ак кеңестiк кезеңдегi өлеңдерiнiн де жазушы жинақтарына қосылмағаны аз емес. Мысалы, «Нан» атты өлеңi 1921 жылғы 20 тамызда жазылған. Ол әуелi «Еңбекшiл казак» (1922 ж.), одан кейiн «Акжол» (1923 ж.) га-зеттерiне жарияланды. Бұдан кейiн жазушының 1933 жылғы толық жи-нағының бiрiншi томына (56-бет) енген екен. Бiрақ, 70 жыл бойы өлең мәтiнi жұртшылыққа жетпей келдi. Өйткенi отызыншы жылдары нак осы өлеңi үшiн «21-жылғы болған аштықты Бейiмбет бәлшебектерден көрiп отыр» деп сыналған екен.

Жалпы Б.Майлин шығармашылығы туралы жазылған отызыншы жылдардың сын пiкiрлерiн саралап көрсек, кезiнде оған «тап күресiн көре алмаған», «кеңестiк құрылыстың тiкелей катысушысы емес, оны сыртан барлап, соңына ерген суретшiсi», «жолбике» деген айдарлар та-ғылғанын айтпай өте алмаймыз. Әрi мұның бәрi акын Бейiмбетке, оның өлеңдерiне катысты айтылғанын ұмытпаған жөн. Смағұл Сәдуакасов айтқандай, бұл жылдардағы сында шығарманың затын емес, автордың атын сынау үстем тұрды.

1925 – 1935 жылдар арасында Б.Майлиннiң бiрнеше өлең кiтаптары жарык көрдi. Оның алғашкылары «Бейiмбеттiң өлеңдерi», «Ел сыры», «Ел көркi» деп аталды. Мысалы, «Ел сыры» кiтабында 34 шығармасы бар. Кiтапқа автор «Қалың казак елiнiң мұңына күйiнген, жаңа жұртшы-лықтың бiр белгiсi болған, мындап қатарын түзеген ел тiлшiсiне арна-дым» деп эпиграф қойыпты. Кiтаптың негiзiн 1925 — 1926 жылдары жа-зылған өлеңдер құрағанымен, бұған 1922 - 1924 жылдардағы шығарма-лары да кiрген. Жинак сыры оның ел тiлшiсiне арналуынан шығады. Себебi, бұл өлеңдердiң көпшiлiгi «Еңбекшi казак» газетi басқармасына, газетте жұмыс iстеп жүрген Бейiмбет акынның өзiне тiкелей елден кел-ген оқырман хаттарының негiзiнде туған. Кейбiр өлеңдерге («Елiру», «Шоңмұрынның кыздары», т.б.) «тiлшiлер хатынан» деп анықтама бе-рiлуi де содан. «Ақсуаттың жанында» (1925 ж.) шығармасына «кара сөзбен жазылған өлең» деп анықтама беруi акынның бұл жылдарда өлең құрылымына өзiнше әртүрлi барлау жасағанын көрсетедi.

Екеумiз ғана едiк
Ақсуаттың жанында.
Мәрештен басқа
Жан адам жоқ жанымда.
Майдалау ескен желмен
Талдың жапырағы сылдырлады.
Су толкындап жарға соғып,
Шолпылдады да, сылдырлады, —

деген жолдар белгiлi бiр ретпен топтасып, дәстүрлi өлең шумағына түс-кенiмен, iшкi ырғағы поэзияның көркемдiк талаптарына сай еместiгiн

акын да аңғармай калмаған. Ол үшін маңыздысы — бір жігітпен сөз байласқан Мәреш қыздың басқа біреуге тиіп кеткен опасыз қылығын әшкере-релеу орайындағы такырыптық сипаты болған сияқты. «Қара сөзбен жазылған өлең» анықтамасын осылай ұғынуға болады. «Ажар», «Байлар тұзағы», «Қарасор», «Қаратомар», «Еккен де жок, сепкен де жок», «Үркімбай шал», «Ауылнай», «Ауылнай мұңы», т.б. өлендерін оқи отырып, акынның қалың елдің ортасынан жеткен онды-солды оқиға-хабарларға дер кезінде үн қосып отырғанын байқаймыз.

Бейімбет кезінде оқиғалы өлендер жазуға көбірек бой ұрды. Бірқатар поэмалар жазды. («Байдың қызы», «Рәзия қыз», «Зәйкүл», «Қашқан келіншек», «Өтірікке бәйге», «Маржан» т.б.). Нәтижесінде «Сағындық», «Бөліс», «Маржан», «Он жылда», «Шапай комсомол», т.б. кітаптары дүниеге келді. Акынның ең соңғы поэзиялық жинағы «Қанжар» (1932 ж.) деп аталды. 1930 жылдан кейін ол өлең жазуды сиретті. Бұл туралы өзі де: «Рас, сол 30-жылдан бастап мен өленді қойыппын» дейді. Бірақ, акын Бейімбет Майлин өлең сүйер оқырмандарынан бұдан кейін мүлде қол үзіп кеткен жок. 1937 жылға дейін көркем әдебиет баспасы оның поэзиялық шығармаларын жеке кітап нысанында шығарып тұрды. Алайда, 1932 жылдан кейінгі шығарылымдардың бәрі де акынның бұрынғы өлендерінің қайта жинақталып жариялануы болатын.

Мысалы, «Мырқымбай» (1935 ж.) жинағы оның тандаулы өлендерінен құрастырылған еңбегі болды. Кітапқа енген отыз үш өлең мен поэмалар 1923 — 1930 жылдар арасын қамтиды; сонымен бірге 1933 жылы Шымкент қорғасын зауытына іссапарға барған кезінде қаламынан туған «Сәлемдемем — қорғасын», «Бибігүл деген қарындас», «Біздің жастар» атты өлендері де осы жинаққа қосылды. «Мырқымбай» жинағының басты мақсатын осы кітапқа редактор ретінде «Бір-екі ауыз» сөз жазған Рахымжан Жаманқұлұлының пікірінен (1935 жылғы 20 маусым) білуге болады: «Бұл жинаққа Бейімбеттің ең тандаулы өлендері кірді, — дейді ол. — Төңкерістен бұрын қолына қалам алған акын-жазушылардың ішінде Бейімбеттің орны бөлек. Өйткені, Бейімбет казак ауылындағы каналушы таптың сөзін сөйлеген, солардың қалың суреттеген акын». 1936 жылғы «Маржан» (Алматы — Қазан) кітабы да әр жылдарда жазылған поэмаларының жинағы болды. Бұл кітапқа кірген 9 поэманың бірқатары баспасөзде жарияланып, бұрынғы кітаптарына енсе де, кейбіреуі осы жолы алғаш рет жарық көрді.

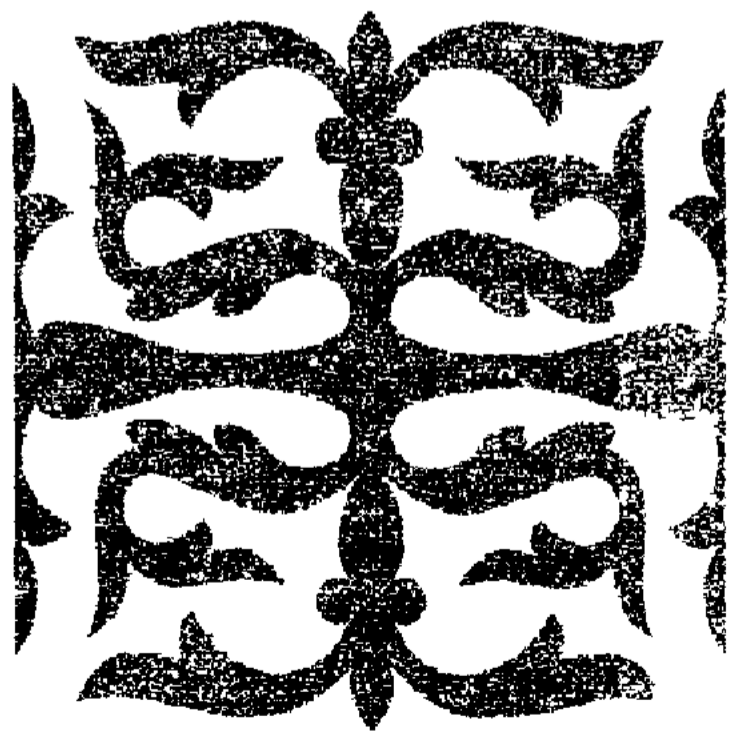
Өленді көп жазған Б.Майлин жалпы поэзияға, өз шығармашылығына сын көзімен қарай алды. «Жазып жүргеннің өзінде де мен сол өлендеріме тым қорашсынып қарайтын едім. Қаншама тәуір етіп жаздым десем де, артынан өзім оқығанда соның бірдемесі жетпегендей, оқушыларға дөкірт, оғаш көрінетін сияқтанып тұрушы еді. Оның үстіне сол жазғандарымды кезінде я жақсы, я жаман деп пікірін айтқан оқушылар да бола қоймады» деді ағынан жарылып. Әдетте, өз шығармашылығы

туралы мұндай пікір айту кез келген адамның қолынан келе. қоймасы анық. Алайда қалам құдыретін, өлең құдыретін ерекше бағалаған ақынның бұл әрекеті, сөз жок, ұрпаққа үлгі болуға жарасатын жағымды мысал.

Қорыта айтқанда," Бейімбет Майлин поэзиясы өзінің әдебиеттегі орнын көтерген һәм жырлаған тақырыбының заманға сай келген ерекшелігімен, жаңа қоғамның елең-алаңындағы қазақ тұрмысын реалистік тұрғыда керсете білген сипатымен, есте қалатындай ерекше бейнелер жасаған шығармашылық жемістерімен бірге иеленеді. Ол өз өлеңдері арқылы туған елінің қоспасыз қалпын жырлады, қоғамдық құбылыстар әсерінен туған, түйсінген топшылауларын білдірді. Ақын ауылдың ғасырлар бойы орныккан ішкі-сыртқы келбетін, саяси болмысын еңбек пен білім арқылы жаңарту жолын ұсынған жана қоғамның тандауын жатсынған жоқ, бұл жолдың өзіне, өзі шыққан кедей-шаруа қауымына жат еместігін жырлады. Бұл жырлар — казак халкы баетаң кешірген келелі тарихтың бір бөлшегі. Ал ғасырдан ғасырға өссем, өрлесем дейтін ел өзінің мұндай қилы-қилы тарихынан еш уақытта бас тартпаса керек.

Құрастырушылар

Өлеңдер

МҰҚТАЖДЫҚ

Ай, мұқтаждық, кесел болып тұрдың ғой!
Талапкерге қарсы тұзақ құрдың ғой!
Қолды созып, бойды жазып жүргізбей,
Ауруы жоқ бір мүгедек қылдың ғой.

Токтау салып кейін қарай тартасың,
Жас талапқа бір ауырлық артасың.
Сөндіресің жалындаған жүрегін,
Түбін қағып, жел гулетіп қалтасын.

Жазы, қысы бір ақша деп зарлайды,
Жатса-тұрса бұл есінен қалмайды.
Шарасыздық күнге ұшырап байғұстар,
Садаға үшін жанын байға жалдайды.

Алты айғы жаз бала оқытып бір байға,
Бұл кәсібі келсе егер ынғайға;
Жарлымын деп және карап тұрмайды,
Хақтан қорқар ұлтқа қызмет қылмауға.

Бір қызмет қылайын деп ойланып,
Бұл туралы шын ниетті бойға алып!
Жайраң қағып шықса-дағы мұқтаждық
Жібермейді түп етекпен байланып.

«Әй, мұқтаждық, қайтейін!» — деп кайғырып,
«Керегімді бермедің» деп сай қылып,
Жігері құм болғаннан соң тоқтайды,
Бойындағы талабынан айрылып.

1913 жыл.

МАЛ

Санасызды санға қосқан сүйреп мал,
Көтермелеп кем-кетікке берген әл,
Құнын беріп көп сұлуды күң қылды,
Жігіт болып сексендегі талай шал,
Ең дәулеттің арқасында «ер» болып,
Төлып жатыр жұртқа басшы болғандар,
Малың болса, өзің патша, өзің би,
Сый құрметті көрмеген бай қайда бар?
Жарлы болсаң мұң-мұқтаждан арылмай,
Бір басыңа кең дүние болар тар,
Бақыт, рахат бәрі мадда болған соң,
Ел бастап жүр бай баласы — мырзалар.

1914 жыл.

КӨҢІЛІМЕ

Ғаріп, көңілім, жабырқайсың сен неге,
Бұл калпынды қатарыңнан кем деме! *
Бар мүдденді тегістеуге қалдырмай,
Дүниенің тетіктері менде ме?!

Жатсам, тұрсам сен есімнен қалмайсың,
Токтау қылып ақыл айтсам, алмайсың.
«Кемеліңе келемін деп жүргенде,
Қатардан соң қаламын» - деп зарлайсың.

«Талабы жоқ жан болдың» — деп қамайсың,
Мені мүлде бір жалқауға санайсың!
«Бақытсыздық туғыздың», — деп, басыңа,
Қыңырайып көкке таман қарайсың.

Токта, көңілім, жабырқама жабығып,
Жаман өсек қалмасыш маған тағылып.
Менің-дағы ойлаған бір халім бар,
Тек жатқам жоқ жалқаулықты жамылып.

Қазақ деген ағайынды елім бар,
Миллионшы байлары бар біткен мал.
Әзірінше әуре боп тұр штатпен,
Оқу-өнер іздер емес, құрымай шар.

Бүгін бітсе әуре болған таласы,
Бірлікпенен тынышталса арасы.
Аз-кем жәрдем берілсе де бітпей ме
Надандықтың тәнге салған жарасы.

Сол уақытта мұратыңа жетерсің,
Жалкаулықты басып-жаншып кетерсің.
Туғаныңның жәрдемдерін ойға алып,
Келсе шамаң, жұртқа қызмет етерсің.

1914 жыл.

ЫШТАТ

Әй, ыштат, не қылмадың қазағыма?!
Салдың ғой момындарды азабына .
Байларды мың айдаған күлкірлетіп,
Алдаумен іліктірдің тұзағыңа.

Кетірдің қарап тұрып берекесін,
Әуейі ақылсызды әуре етесің.
Доска дос шырай беріп жүрместей ғып,
Азайттың ойын-күлкі мерекесін.

Пәленің ел ішіне отын жақтың,
Барымта, бір-бірінен мал ұстаттың.
Жау қылып туысканды көрмейтұғын,
Күнбе-күн арамызды алыстаттың.

Сен келіп айдын көлді суалдырдың,
Байларды «лауазыммен» жұбандырдың.
Мәз қылып байғұстарды болмашыға,
Баладай моншақ такқан қуандырдың.

Сен үшін арын сатып, малын сатып,
Аянбай қолындағы барын салып,
Қайтар мал, кетер бақыт кез келген соң,
Қырсығың шыдатсын ба, тұрсың бағып?

Магнитің жұрттың бәрін алды жиып,
Кетпестей құмар қылды ешкім қиып.
Бай-мырза, қажы-сопы, қожа-молда,
Бәрі де шұбырып жүр сені сүйіп .

Болыстық, ауылнайлық тіккен туың,
Саранды мырза қылды сенің буың.
Ел басы, жұрт жақсысы сені ойлайды,
Жолыңа құрбан кылып жер мен суын.

Бірлік пен берекені жойдың тәмам,
Мұныңды сезбей жүр ме білген адам?
Халықтың надандығы арқасында,
Дәуірлеп, дәурен сүрдің біраз заман: г

Қой енді, тоқта осымен, жетер жаным!
Дәуренің енді бастан, кетер жаным!
Жастарды жаңа талап азғырам деп,
Мойныңды бұра берме, бекер жаным!

Айтамын жылы сөзбен жарықтығым!
Бұрынғы сіңсін саған шыққан шығың.
Берсең де бір тиынға ала алмаймын,
Өзіңе, бар, жаным, кет, болыстығың!

1914 жыл.

МҰСЫЛМАНДЫҚ БЕЛПІСІ

Шын мұсылман біздің қазақ баласы,
Шындықпенен нық байланған арасы.
Есептесең неше мың пұт боларлық
Хаққа айтқан «хәмед» пенен «сәнасы».

Тағатына кемдік қылмас сірә да,
Құлдық жөннен батар емес күнәға.
Бес намаздың жалғызын-ақ оқып ап,
Кәмілдікпен жағып жүр ғой «құдаға»!

Шыбын жанға жақсылықты жорып тұр,
Бар жұмақты бермей сыртқа қорып тұр.
Қалайынша қазақ надан дейсіндер,
Қажы, сопы ел ішінде толып тұр.

Малы барлар Мекке барар жалақтап,
Зекеті жоқ кірсіз таза малы аппақ.
Бар мүддесі «ізгі жерге» барып кеп,
Сөзін сыйлы, елді аузына қаратпақ.

Таспиқ алып сопылар да зарлайды,
Сырты түзу, іштен рия қалмайды.
Дәулеті мол, байлау жерге барғанда
Сый-сыяпат қыла ма деп ойлайды.

Байлар-дағы тура баспай келеді,
Қайтсе де жұмақ тиеріне сенеді.
Тәулік тұрған молдасына «зекет», деп,
Көтерем тай, қотыр қойды береді.

Малы жоқтың өкпесі шоқ құдайға,
Байды көрсе, іші күймей шыдай ма?
Ілгерімен қоймаған соң тең қылып,
Құр жарбандап «күлдық» қылу оңай ма?

Езгілікке өсек сөздер ермесін,
Көп жауыздар жұмақты былғап кірмесін
Барлық қазақ иемденіп жұмақты,
Басқаларға орын қалмай жүрмесін

1915 жыл